A CSODARABBIK EMLÉKE VALLÁSI TURIZMUST GENERÁL TOKAJ-HEGYALJÁN

ROZGONYINÉ DR. DROTÁR NIKOLETT PHD[1]- DR. SZALÓK CSILLA PHD[2]
egyetemi docens, ny. intézetigazgató, főiskolai tanár
Tokaj-Hegyalja Egyetem Turizmus és Vendéglátás Tanszék, Budapesti Gazdasági Egyetem
https://doi.org/10.33031/ZRFS.2026.4.15

Tokaj-Hegyalja zsidó épített örökségei között fontos kiemelni a zsinagógákat, zsidó temetőket, melyek a turisztikai kínálat részét képezik. Zarándokhelyként tartják számon Bodrogkeresztúrt, Sátoraljaújhelyt, Olaszliszkát és Mádot. A turisztikai vonzerőt a XIX.-XX. században élt Csodarabbik mítoszai és sírhelyük képezik.
Tokaj-Hegyalját 2017-től kiemelt fejlesztési területként kezelik. Turisztikai fejlesztések valósultak meg, amelyek a turizmus valamennyi termékét magukba foglalták. A kutatás alapján mégis kijelenthető, hogy a fejlesztések az alapinfrastruktúra elemeit kevésbé érintették. A növekvő és folyamatosan érkező zsidó turisták létszáma megköveteli a szálláshelyek mennyiségi és minőségi növelését és az ellátás megszervezésének fejlesztését.
A turisták komplex kiszolgálását segítette volna a Csodarabbik Útja, ami kijelölte az első magyarországi zsidó vallási turisztikai útvonalat. Sajnos a különböző érdekcsoportok által szervezett zsidó vallási turisták és az azokat segítő helyiek sem a kijelölt tematikus útvonalat részesítik előnyben, hanem elsősorban egy - egy Csodarabbi sírtól kiindulva keresik fel csillagtúra szerűen az emlékhelyeket, a Csodarabbi sírokat, így Tokaj-Hegyalján négy települést látogatnak meg, majd Nagykállóba, Romániába, és Lengyelországban folytatják útjukat a zsidó turisták.
Kulcsszavak: Tokaj-Hegyalja, zsidó vallási turizmus
JEL: L83, R11

[1] email: drotar.nikolett@unithe.hu, ORCID ID: 0000-0002-0456-7974
[2] email: szalok.csilla@uni-bge.hu , ORCID ID: 0000-0003-4298-6122.

1. BEVEZETÉS

Tokaj-Hegyalja nevének hallatán a turisták 90%-nak elsősorban a Tokaji bor jut eszébe, azonban a turisztikai termékek között, a zsidó vallási turizmus meghatározó.[1] Tokaj-Hegyalja zsidó épített örökségei között fontos kiemelni a zsinagógákat, zsidó temetőket, melyek a turisztikai kínálat részét képezik. Zarándokhelyként tartják számon Bodrogkeresztúrt, Sátoraljaújhelyt, Olaszliszkát és Mádot. A turisztikai vonzerőt a XIX.-XX. században élt Csodarabbik mítoszai és sírhelyük képezik[2]. Az 1990-es években évente három-négyezer zsidó turista érkezett Tokaj-Hegyaljára a Csodarabbi sírokhoz imádkozni. 2023-ban a bodrogkeresztúri csodarabbi Reb Sayele halálának évfordulójára ötvenezer zsidó vendég látogatott a község zsidó temetőjébe. 2023-ra Bodrogkeresztúr a három leglátogatottabb nemzetközi zsidó zarándokhely lett Európában. Az elmúlt öt évben egyre inkább érzékelhetővé vált, hogy már nem csak a halálévfordulók ünnepére, hanem minden héten, folyamatosan jönnek zsidó látogatók. A kutatás során a Csodarabbik útja, mint tematikus vallási útvonal és a zsidó vallási turizmus fenntarthatóságát vizsgáltuk a meglévő alapinfrastruktúra és a növekvő látogatószám tükrében.

2. A TOKAJ-HEGYALJAI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETI GYÖKEREI

Tokaj-Hegyalja elhelyezkedése földrajzi szempontból szerencsés, hiszen a Kijev felé vezető kereskedelmi út, Hegyalja déli részén haladt kelet felé. Nem csak szárazföldi hanem a Bodrog folyón a vízi úton történő kereskedelem is meghatározó volt. A 12-13. században a zsidó kereskedők átutazás céljával gyakran használták ezt az útvonalat, de a zsidó megtelepedés a településeken a 17. században kezdődött el. A 17. századtól a zsidók malmot és kocsmát béreltek, sört és pálinkát főztek, forgalmaztak. A letelepülő zsidók egy része a hászid irányzathoz tartozott. Vallási vezetőiket rebbéknek, cádikoknak nevezték. Tokaj-Hegyalján négy rebbét a jótékonyságuk, segítségnyújtásuk, önzetlenségük és példamutató életmódjuk miatt Csodarabbiként kezdtek el emlegetni. Teitelbaum Mózes Sátoraljaújhelyen, Reb Sayele Bodrogkeresztúrban, Friedmann Cvi Hirsch Olaszliszkán és Winkler Mordeháj Mádon volt a zsidó közösség vezetője. Az életükben végzett tevékenységek miatt belföldről és külföldről, zsidók és nemzsidó vallásúak is felkeresték őket. A Csodarabbik nem egy időben éltek. Teitelbaum Mózes 1808-tól volt a sátoraljaújhelyi hászid közösség vezetője. Neki a tanítványa volt a híres olaszliszkai Friedmann Cvi Hirsch akit szintén Csodarabbiként tartanak számon. Az olaszliszkai rebbe tanítványa volt Reb Sayele, akit a községből elűztek, így került a bodrogkeresztúri zsidó közösség élére[3].

Reb Sayele, a bodrogkeresztúri rebbe mítoszának ápolása és feleleventése a leszármazottaknak köszönhető, akik napjainkra elérték azt, hogy Bodrogkeresztúr Kerestir néven a harmadik leglátogatottabb zsidó zarándokhely Európában. A zsidó betelepülők száma egészen a 19. század közepéig növekedett, akkor már elérte a 15 ezer főt.[4] A növekvő zsidó lakosságszámot mutatja, hogy Sátoraljaújhelyen a zsinagóga mellett, két imaházat, zsidó kórházat és zsidó iskolát is létrehoztak. A második világháború után a kettőezres évekig ezen épületek állapota a kihasználatlanság miatt

folyamatosan romlott. Napjainkban egyetlen felszentelt zsinagóga Mádon található, Tokajban kulturális központként, Sárospatakon ruházati üzletként, Tarcalon kiállítóterként időszakosan hasznosítják. Az 1950-es évektől a térségből elszármazott zsidók egy része visszatért az egykori otthonaikba, de az 1956-os események után a félelem miatt emigráltak. 2023-as statisztikai adatok alapján, ha a Csodarabbi sírokkal rendelkező településeket vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy mindössze hat izraelita vallású él Sátoraljaújhelyen[5].

3. A ZSIDÓ VALLÁSI TURIZMUS VONZEREJE

A turisztikai vonzerőt a Csodarabbi sírok képezik. A rabbik tevékenységéről gyakran misztikus történetek is születtek. A következőképpen emlékeznek a bodrogkeresztúri rabbira: *„Úgy járt mintha lebegett volna..”* [6]

Az olaszliszkai Friedmann Cvi Hirschre így emlékeznek: „ *Jégzajlás volt, felborult a liszkai komp. Húsz halott volt. Csáklyázták, keresték a tetemeket a víz alatt de nem találták. Elmentek a rabbihoz tanácsot kérni, ő ezt tanácsolta: süssetek friss búzakenyeret, közepére egy lyukba állítsatok gyertyát. Húzzátok a csónak után a vízre tett kenyeret. Ahol a kenyér elsüllyed, ott vannak a halottak…Úgy is tettek és valóban megtalálták a holttesteket”*[7]. Zelenák István tanulmányában a következőket írja az újhelyi Csodarabbiról: *„ Ahogy beérünk Újhelybe, ott van a régi zsidó temető. Benne a szent rabbi sírja. Mindennap felment a Sátorhegy tetjére. Szétnézett a Kárpátok hágói felé, nem-e jön a Messiás?”*[8]

A nagy tekintélyű rabbik sírjainak a felkeresése, Tammúz, Ijjár, Áb és Áv hónapban (áprilistól- augusztusig) a legjelentősebb. Bár a zsidó naptár folyamatosan változik, de a halálévfordulók általában ezekre az időszakokra esnek.[9] 2014-ben Bodrogkeresztúrra 12 ezer, 2023-ban ötvenezer zsidó turista látogatott el Reb Sayele halálévfordulójára. A kutatás során készült primer adatok bizonyítják, hogy már nem csak a halálévfordulón, a zsidó ünnepeken, hanem az év minden időszakában látogatják a hászid zsidók a rebbék sírjait.

Tokaj-Hegyalján létrehozták a Csodarabbik útját, mint tematikus vallási útvonalat. A zarándokutat alkotó településeken a zsidó épített örökség elemeinek egy részét felújították.[10] A zsidó temetők állapotát rendezték, Mádon és Tokajban felújították a zsinagóga épületét, Olaszliszkán megépült a Holokauszt emlékfal az egykori zsinagóga helyén. Bodrogkeresztúron és Mádon kóser konyhát, valamint zarándokszállást ez utóbbin és Sátoraljaújhelyen alakítottak ki. A négy zarándokhely közül Bodrogkeresztúron készült telefonos applikáció, amely a község turisztikai kínálatát mutatja be a turistának[11]. Reb Sayele csodarabbiról mindössze egy öt soros összefoglalót olvashatnak az érdeklődők, héberül nem, de angol nyelven elérhető.[12]

4. A TOKAJ-HEGYALJÁRA LÁTOGATÓ ZSIDÓ TURISTÁK TIPIZÁLÁSA

A kutatás alapján a Tokaj-Hegyaljára érkező zsidó turistákat az alábbi csoportokba lehet sorolni: erősen vallásos hászid zsidók (80%), családi felmenők miatt érkezők (10%). Továbbá a nem zsidó turisták is érdeklődnek a zsidó épített örökség iránt a térségben ők az összes látogatónak 5%-át teszik ki. Valamint az üzleti életük sikeressége miatt érkező zsidó turisták, és a bérimádkozókat is fontos kiemelni. A bérimádkozók az utóbbi 10 évben jelentek meg, akiknek a feladatuk, hogy a megbízottjaik nevében fohászkodjanak a rebbék sírjánál. (Varga E. 2024).

A hászid zsidók célja a Csodarabbi sírok meglátogatása, és imádkozás a rebbék sírjainál. A térségben a négy csodarabbi sírt (Mád, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Sátoraljaújhely), valamint a nagykállói csodarabbi sírját látogatják meg. A két fő küldőország az Amerikai Egyesült Államok és Izrael, de a világ minden részéről érkeznek zsidó látogatók ahol hászid közösségek élnek. Fontos kiemelni a honvágyturistákat, akik főként Sátoraljaújhelyre a családkutatás miatt érkeznek, keresik az egykori felmenőik sírjait, üzleteik épületeit.[13] A négy zarándokhely közül azért Sátoraljaújhely emelkedik ki, mert a lakosság több, mint felét zsidó vallásúak adták a XIX. században[14].

5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Tokaj-Hegyalját 2017-től kiemelt fejlesztési területként kezelik. Turisztikai fejlesztések valósultak meg, amelyek a turizmus valamennyi termékét magukba foglalták. A kutatás alapján mégis kijelenthető, hogy a fejlesztések az alapinfrastruktúra elemeit kevésbé érintették. A növekvő és folyamatosan érkező zsidó turisták létszáma megköveteli a szálláshelyek mennyiségi és minőségi növelését és az ellátás megszervezésének fejlesztését. A szálláshelyek hiánya vezetett oda, hogy megkezdődött egy ingatlanfelvásárlási hullám Bodrogkeresztúron amely az ingatlanárak drasztikus emelkedését eredményezte. 2024-es adatok alapján a községben 235.000 és 1,5 millió Ft között van az eladó ingatlanok m^2 ára. A szomszédos Tokaj településen az eladó ingatlanok négyzetméter ára 186.000-580.000 Ft között változik.[15] Bodrogkeresztúron a zsidó zarándokok a települések ingatlanjainak 37%-át, Sátoraljaújhelyen 2%-át vásárolták meg.

A zsidó turisták ellátása budapesti és külföldi kóser ételek megrendelésével megoldott. Kóser befejező konyha Mádon és Bodrogkeresztúrban üzemel. Kóser alapanyagokat azonban a kóser boron kívül nem tudnak vásárolni a látogatók.
A helyi lakosság fogadókészsége a zsidókkal kapcsolatosan három településen közömbösnek tekinthető, de Bodrogkeresztúrban már inkább negatívan állnak a zsidó vallási turizmushoz. Ennek oka az ingatlanvásárlásból adódó konfliktus helyzet, mely a többi településen még nem jelent meg.

Pozitív hatása a Csodarabbi mítosz feleleventésének, hogy munkalehetőséget kínál a helyi lakosság számára. A bodrogkeresztúri halálévforduló alkalmával, a takarításban, vendéglátásban a tokaj-hegyaljai, taktaközi és miskolci vállalkozások és személyek

kapnak helyet. Az utaztatás Budapestről és Debrecenből végzik, a községben szintén helyi és budapesti lakosok szállítják mikrobuszokkal a vendégeket a rabbiháza és a temető között. A zsidó temető gondnoki feladatait Sátoraljaújhelyben és Bodrogkeresztúrban is 3-3 fő végzi. Folyamatosan látogatható a nap 24 órájában mindkét zsidó temető.

A kutatás alapján elmondható, hogy a zsidó vallási turizmus, mint turisztikai termék működése a Csodarabbi mítosz feleleventésének és ápolásának köszönhető. A bodrogkeresztúri leszármazottak, meglátták a lehetőséget a mítosz feleleventésében és a hászid közösség erősen vallásos életmódja, vallási szokásaik megtartása biztosítja a folyamatos látogatást a térségbe. A már megvalósult turisztikai fejlesztések részben segítették a vallási turizmus fejlődését. Például a Csodarabbik útja, a zsidó temetők állapotának rendezése, a tokaji öt csillagos Minaro hotel megépítése, bodrogkeresztúr belterületi rendezése, új parkolóhelyek kialakítása a községben. Azonban fontos kiemelni, hogy a hiányosságokat a Csodarabbi leszármazottai felismerték, ezért is kezdődött meg az inagtlanfelvásárlás. A hiányosságokat maguk oldják meg, például kóser alapanyagok megrendelése, szálláshelyek működtetése.

6. ÖSSZEGZÉS

Kutatásunk során olyan információkat sikerült össze gyűjteni, ami jelentős változást eredményezett a zsidó vallási turizmus jövőképét illetően. A rövid és hosszú távú fejlesztési koncepciókban nem találunk sem stratégiát sem konkrét fejlesztési elképzelést erre a turisztikai formára. Mondhatjuk azt is, hogy nem Magyarországon szerveződik, csak a célpont magyar, mivel itt éltek azok a rabbik, akiknek a tevékenysége ma is ezreket inspirál, hogy felkeressék a sírjukat a haláluk évfordulóján.

Különösen igaz ez a zsidóság egy csoportjára, a hászid zsidókra, akik szétszóródtak a világban, de a vallási szokásaikról nem mondtak le és ma is jelentős áldozatot hoznak azért, hogy felkeressék a Csodarabbik sírjait. Az érkező zsidó turisták azonban nem haladnak végig a Csodarabbik útján, hanem csak a négy Csodarabbi sírját keresik fel. Az egykori híres Csodarabbik mítoszait feleleventették és erre alapozva megindult a beutaztatás, ellátás, elszállásolás megszervezése Bodrogkeresztúron és Sátoraljaújhelyen.

Tokaj – Hegyaljának van ugyan turisztikai kínálata és hozzá turisztikai infrastruktúrája is, de az képtelen ellátni a ciklikusan több ezren érkező nagyobb számú zsidó vallási turizmus résztvevőit. A Csodarabbik jorcájtjain húsz- ötvenezer zsidó turista érkezik Tokaj-Hegyaljára, és ezen három-négy napban az elszállásolás problémát jelent. A környék szállásai is megtelnek zsidó vallási turistával, de a minőség az elvárás és a kínálat, nem minden esetben találkozik. Problémát okoz a közlekedésben az autóbuszok, személyautók parkolása főként a községekben Mádon, Bodrogkeresztúrban és Olaszliszkán. A bodrogkeresztúri önkormányzat ideiglenes parkolóhelyek kialakításával tehermentesítette a falut a személygépjárművek forgalmától, a forgalmi gondoktól a jorcájt idején, de a jövőre nézve végleges megoldás még nem született.

További gondot jelent, hogy a szervezés nem Magyarországon történik, hanem a különböző érdekszférákhoz tartozó izraeli és amerikai zsidó közösségekben. Itt kapcsolódik be egy olyan üzleti kör, akiknek nem a vallási turizmus vonzerejének a javítása a célja, hanem az ide látogatók számának és költési indexének a növelése. Mindez nem jelentene problémát, ha ezt a helyi önkormányzatokkal és turisztikai szakemberekkel közösen csinálnák. Elindult egy üzleti alapon működő ingatlan felvásárlás és elindult egy jelentős létszámnövelő marketing munka.

A turisták komplex kiszolgálását segítette volna az a fejlesztés, ami kijelölte az első magyarországi zsidó vallási turisztikai útvonalat, és ha nem is kellő alapossággal, de elindította. Sajnos a különböző érdekcsoportok által szervezett zsidó vallási turisták és az azokat segítő helyiek sem a kijelölt tematikus útvonalat részesítik előnyben, hanem elsősorban egy-egy Csodarabbi sírtól kiindulva keresik fel csillagtúra szerűen az emlékhelyeket, a Csodarabbi sírokat. Tokaj-Hegyalján négy települést látogatnak meg, majd Nagykállóba, Romániába, és Lengyelországban folytatják útjukat a zsidó turisták.

A statisztikai adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy látványosan növekszik Tokaj-Hegyaljára látogató külföldi turisták száma. Arra nézve viszont csak becsült adatokkal rendelkezünk, hogy ebből mennyi volt a zsidó vallási turisták száma. Ilyen adatszolgáltatással csak a külföldi szervezők rendelkeznek, akik értelemszerűen nem adnak pontos információt a saját adatbázisukról.

Fenntartható-e tehát a zsidó vallási turizmus hazánk e turisztikailag frekventált területén? Ha a folyamatokat elemezzük, akkor egyértelműen igen a válasz. Azok a folyamatok, amelyek most kezdenek körvonalazódni azok mind azt, bizonyítják, hogy egy gazdaságilag megalapozott vállalkozás irányításával mind a turisták szállásigénye, mind a kóser ételekkel való ellátása megszerveződött, és működik.

Minden kétséget kizárva, ha a magyar helyi turisztikai szakemberek előre prognosztizálták volna a zsidó vallási turizmusban rejlő lehetőséget, akkor sokkal nagyobb számban és eszközzel lehetett volna a helyi vállalkozóknak bekapcsolódni a zsidó vallási turisták komplex ellátásába. Hátráltató tényező volt a helyi zsidó lakosság minimális aránya, a nyelvi nehézségek léte mellett az eredményes együttműködés az önkormányzatokkal.

JEGYZETEK:

[1] Drotár N.- Szalók CS.- Hanusz Á.: Fejleszthető turisztikai értékek Tokaj-Hegyalján In: VIII. Országos Turisztikai Konferencia: „Környezet- Biztonság- Turizmus”- „Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok” c. folyóirat 2016. I, évfolyam III. szám pp. 18-33.

[2] Személyes interjú Matusz Miklóssal a sátoraljaújhelyi zsidó temető gondnokával (2024.01.25.)

[3] Illyés B. (2021): Zempléni csodarabbik. Emlékezés napja Sátoraljaújhely, 2021. pp. 5-60.

[4] Frisnyák S.- Gál A. – Horváth G. (2009): A Zempléni-hegység földrajzi lexikona . Nyíregyháza-Szerencs. p. 388.

[5] KSH adatbázis (2022): https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/

[6] http://zsido.com/fejezetek/az-adomentes-rebbe/

[7] Zelenák I. (1999): Csodarabbik Zemplénben II. Tokaji hírek. VIII. évfolyam 1-2. szám. p. 20.

[8] Zelenák I. (1999): Csodarabbik Zemplénben II. Tokaji hírek. VIII. évfolyam 1-2. szám. p. 20.

[9] Csorba Cs.: Sátoraljaújhely zsidóságának története, Sátoraljaújhely 2017. pp. 8-14.

[10] https://csodarabbikutja.hu/hu/madi-csoda/zarandokut

[11] https://bodrogkeresztur.eu/

[12] Hanusz Á- Drotár N.: A Csodarabbi-mitosz mint új turisztikai vonzerő Tokaj-Hegyalján. In.: A magyar földrajz szerencsi műhelye (szerk. Dr. Horváth Gergely) Szerencs, 2018. pp. 183- 195.

[13] Csorba Cs.: Sátoraljaújhely zsidóságának története, Sátoraljaújhely 2017. pp. 26-34.

[14] Személyes interjú Varga Elek Istvánnal a sátoraljaújhelyi új zsidó temető gondnokával (2024.01.25)

[15] www.ingatlan.com adatai alapján